

Damjan Hančič*

Preskrba prebivalstva in težave v kmetijski proizvodnji v okrožju Kamnik v prvem obdobju okupacije**

IZVLEČEK

Za območje medvojnega upravnopolitičnega okrožja Kamnik, ki ga je nemški okupator kot del svojega ožjega življenjskega področja skušal čim prej integrirati v nemški Tretji rajh, je bilo značilno, da je okupator poleg želje za vzpostavitev stanja, ki bi omogočalo čimprejšnje izkoriščanje virov za vojno industrijo, v to območje moral precej investirati in ga tudi dodatno oskrbovati. Na območju, ki je bilo že sicer nezadostno v samooskrbi z živili in surovinami in kjer je zaradi slabih transportnih povezav z drugimi predeli rajha občasno prihajalo do težav pri dovozu določenih artiklov, so v letu 1942 in 1943 v kmetijski proizvodnji, poleg neposrednih in posrednih posledic vojaških spopadov med partizani in okupatorjem, dodatne težave povzročale še vremenske razmere (leta 1942 suša, leta 1943 obilne padavine), primanjkovati pa je začelo tudi moške delovne sile za težja poljedelska in gozdna opravila. Prispevek na osnovi ohranjenega gradiva okrožnega kmetijskega poverjenika pri deželnem svetniku Kamnik (nem. Landrat) in tedenskih poročil občinskih komisarjev občin kamniškega okrožja, ki so jih pošiljali deželnemu svetniku v Kamniku, predstavlja problematiko oskrbe in kmetijske proizvodnje na kamniškem območju v letih od 1941 do vključno 1943.

Ključne besede: okupacija, vreme, kmetijstvo, oskrba, Kamnik

* Dr., znanstveni sodelavec, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI-1000 Ljubljana; damjan.hancic@scnr.si; ORCID: 0009-0002-1885-1885.

** Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0380 *Kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju*, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno in inovativno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

ABSTRACT

POPULATION SUPPLY AND AGRICULTURAL PRODUCTION DIFFICULTIES IN THE KAMNIK DISTRICT DURING THE INITIAL PERIOD OF THE OCCUPATION

As part of their immediate zone of influence, the German occupiers intended to integrate the area of the wartime administrative-political district of Kamnik into the German Third Reich as soon as possible. In their desire to promptly start exploiting this region's resources for war industry purposes, they had to invest heavily in it and provide it with additional supplies. Due to the poor transport connections with the other parts of the Reich, this area, which had even before the occupation not been self-sufficient in terms of food and raw materials, experienced occasional problems with the supply of certain goods. In addition to the direct and indirect consequences of the military conflicts between the Partisans and the occupying forces, the weather conditions in 1942 (drought) and 1943 (heavy rainfall) caused even additional agricultural production difficulties apart from the shortage of male labour for the more challenging agricultural and forestry tasks. In the present article, the author describes the supply problems and agricultural production difficulties in the Kamnik area between 1941 and 1943 based on the preserved materials of the district agricultural commissioner of the Kamnik District Councillor (Landrat) and the weekly reports sent to the Landrat by the municipal commissioners of the Kamnik district municipalities.

Keywords: occupation, weather, agriculture, supply, Kamnik

Stanje raziskav o kmetijstvu in preskrbi prebivalstva v okrožju Kamnik med okupacijo

Čeprav se v slovenskem prostoru kar nekaj zgodovinarjev bodisi generalno bodisi lokalno ukvarja s temo preskrbe prebivalstva med prvo ali drugo svetovno vojno,¹ pa doslej preskrba prebivalstva in podrobnejša predstavitev gospodarske situacije v kamniškem okrožju med drugo svetovno vojno še ni bila predmet raziskav. O splošnem gospodarskem, kmetijskem in preskrbovalnem položaju na Slovenskem med okupacijo je že pred desetletji pisal pokojni zgodovinar dr. Tone Ferenc, ki je najprej na splošno

1 Gl. npr. Metod Mikuž, *Slovensko partizansko gospodarstvo v luči partizanskih dokumentov* (Ljubljana: Zavod Borec, 1969). Bojan Himmelreich, *Namesto zemlje črni kruh, Organizacija preskrbe z živili v Celju v času obeh svetovnih vojn* (Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2001). Peter Vodopivec in Katja Kleindienst, *Velika Vojna in Slovenci* (Ljubljana: Slovenska Matica, 2005). Gregor Antoličič in Petra Svoljšak, *Leta strahote. Slovenci in prva svetovna vojna* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2018). Poleg omenjenih velja za Ljubljano, tj. območje, ki je na jugu neposredno mejilo na obravnavano kamniško okrožje, še posebej poudariti študijo o življenju Ljubljancev med okupacijo – Gl. Mojca Šorn, *Življenje Ljubljancev med drugo svetovno vojno* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007).

obdelal in prikazal problem arhivskih virov o preskrbi in gospodarstvu na treh različnih okupacijskih območjih (nemškem, italijanskem in madžarskem), nato pa predstavil do tedaj znane podatke o gospodarstvu, kmetijstvu in prehrani oziroma oskrbi na posameznem okupacijskem območju.² Pri tem je v okviru predstavitve razmer na nemškem okupacijskem območju diferenciral razmere na Sp. Štajerskem in Gorenjskem, med katerima so obstajale določene razlike v stopnji samooskrbe. Ni pa se spuščal v predstavitev konkretnih razmer v posameznem okrožju okupirane Gorenjske ali Sp. Štajerske. Zato skuša ta prispevek osvetliti prehransko-preskrbovalne in kmetijsko-proizvodne razmere v enem od teh okrožij – kamniškem, ki je na vzhodu mejilo na nemški gau Štajerska, na zahodu na kranjsko okrožje v okviru gau Koroške, na jugu pa na italijansko Ljubljansko pokrajino; na severu ji je naravna ovira – pas Kamniško-Savinjskih Alp in Karavank – preprečevala povezavo s starim rajhom oziroma novo »matično deželo« Koroško.

Nova upravna razdelitev in gospodarsko-oskrbna vključitev okupirane Gorenjske v rajh

Spomladi 1941 je energetska in gospodarsko najmočnejše območje predvojne Dravske banovine: Spodnjo Štajersko, Gorenjsko ter 90 km dolg in od 10 do 15 km širok pas južno od Save na Dolenjskem zasedla nacistična Nemčija. Tako se je od skupno 66 predvojnih hidroelektrarn kar 48 (73 odstotkov) znašlo na nemškem zasedbenem ozemlju; od 1.312 železarsko-rudarskih industrijskih obratov jih je pod nemškega okupatorja prišlo kar 932 (71 odstotkov). Na področju kmetijske proizvodnje ugotovimo, da je od predvojnih 190 kmetijskih podjetij pod nemškega okupatorja prišlo kar 114 (60 odstotkov);³ od 1.252 živilskih podjetij pa jih je na nemškem okupacijskem ozemlju bilo kar 891 (71 odstotkov).⁴

Na življenje prebivalstva med okupacijo niso vplivale samo politične, družbene in kulturne spremembe, ampak so okupatorji posegli tudi v gospodarstvo. Z razkosanjem Dravske banovine so bile namreč na silo pretrgane dotedanje gospodarske vezi med pokrajinami in gospodarskimi panogami.⁵ Od okupatorjev začrtane državne meje so za domačine pomenile veliko oviro, saj so za prehod potrebovali prepustnice, mnoge pa so odrezale od služb ali njihovih njiv in travnikov, prav tako težaven je bil prevoz blaga iz ene države v drugo.⁶ Prekinjene so bile tudi poslovne povezave, denimo bančne in

2 Tone Ferenc, »Landwirtschaft und Ernährung in Slowenien (1941–1945)«, v: *Izbrana dela, Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 3, Nasilje in izkoriščanje gmotnih sil za potrebe okupatorskih držav*, ur. Mitja Ferenc (Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2009), 379–402.

3 Tone Ferenc, »Gospodarstvo pod okupacijo«, v: *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*, ur. Jasna Fischer et al. (Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2005), 590.

4 Ibidem.

5 Marjan Žnidarič, »Vpliv okupacije na življenje Slovencev leta 1941«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 41, št. 2 (2001): 192.

6 Bojan Balkovec, »O okupacijskih mejah na Dolenjskem«, v: *En krompir, tri države: Okupacijske meje na Dolenjskem 1941–1945*, ur. Bojan Balkovec (Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2021), 5–38.

zadružne mreže, ki so bile pred vojno pomembne za kmečko ekonomijo na področju financiranja ter potrošnje in komercializacije pridelkov in živine. Tudi cenovna politika okupacijskih oblasti in njihov tečaj za dinar niso bili najbolj v skladu z interesi večine prebivalstva (20 dinarjev za 1 nemško rajhsmarko oziroma 30 italijanskih lir za 100 dinarjev),⁷ čeprav je imelo padanje vrednosti denarja tudi pozitivno posledico – kmetje so lahko zmanjšali svoje dolgove. Velika večina je bila namreč pred drugo svetovno vojno močno zadolžena.⁸ Ob tem ne smemo mimo dejstva, da je bila predvojna Dravska banovina zelo agrarna dežela, saj se je kar 60 odstotkov prebivalstva preživljalo s kmetijstvom; v kmetijsko-gozdarskem sektorju je bilo zaposlenih kar 60,35 odstotka vseh prebivalcev, v industriji in obrti pa trikrat manj oziroma 19,49 odstotka.⁹ Velik delež kmetijstva je bil posledica dejstva, da je kmetijska površina v banovini znašala 829.268 ha ali 51,1 odstotka skupne površine,¹⁰ vendar pa je bilo kar 60 odstotkov kmečkih posesti manjših od 5 ha, medtem ko je bilo kmetij z več kot 50 ha izredno malo (samo en odstotek).¹¹ Nadpovprečno visoka je bila gostota slovenskega kmečkega prebivalstva, saj je na kvadratnem kilometru obdelovalne zemlje živelo 190 prebivalcev, drugod v Jugoslaviji pa le 144.¹² Preobljudenost podeželja je bila posledica nezadostnega razvoja drugih gospodarskih panog, tehnološkega napredka in povečanja storilnosti v industriji, ki ni mogla zaposliti vsega »odvečnega« kmečkega prebivalstva. Preobilje prebivalstva in s tem zadostna količina fizične delovne sile lastnikov kmetij tako nista silila v modernizacijo in tehnologizacijo, kar se je kmalu začelo odražati tudi na nizki produktivnosti in nizkem hektarskem donosu. Donos žita na slovenskih njivah je bil za polovico nižji od evropskega povprečja in kar trikrat manjši od najbolj kmetijsko razvitih evropskih držav.¹³ Slovensko kmetijstvo se je znašlo v t. i. »drugi strukturni krizi«, ki bi jo lahko odpravili le z dvigom kmetijske proizvodnje ali zmanjšanjem kmečkega prebivalstva za polovico.¹⁴

Vsi okupatorji so si poleg politične priključitve zasedenega ozemlja prizadevali za čimprejšnjo vključitev gospodarstva zasedenih pokrajin v svoje gospodarstvo, še zlasti pa nemški, ki je zasedene predele Slovenije sploh štel za svoj »življenjski prostor«, jih želel čim prej priključiti gospodarstvu Tretjega rajha in iz njih pridobiti čim več gmo-tnih dobrin za svoje vojaške potrebe. Tako kot mnoge druge gospodarske dejavnosti je tudi kmetijstvo načrtno vključil v svojo politično in ekonomsko organizacijo, da bi s tem spodbudil rast produkcije.¹⁵ Šlo je za t. i. »uistosmerjanje« (Gleichschaltung)

7 Žarko Lazarevič in Jože Prinčič, *Zgodovina slovenskega bančništva* (Ljubljana: Združenje bank Slovenije, 2000), 165–73.

8 Žarko Lazarevič, »Kmetovanje v vojni vihri na podlagi dnevniških zapisov,« v: *Mikro in makro: pristopi in prispevki k humanističnim vedam ob dvajsetletnici UP Fakultete za humanistične študije* (Ljubljana: Fakulteta za humanistične študije, 2020), 232, pridobljeno, 22. 5. 2023, https://www.researchgate.net/publication/347118512_Kmetovanje_v_vojni_vihri_na_podlagi_dnevniških_zapisov.

9 *Krajevni leksikon Dravske banovine* (Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona Dravske banovine, 1937), 13.

10 Ibid., 19.

11 Lazarevič, »Kmetijstvo in kmečko zadružništvo,« v: *Slovenska novejša zgodovina*, 441.

12 Ibid.

13 Ibid., 142.

14 Ibid., 141.

15 Ferenc, »Gospodarstvo pod okupacijo,« 592–97.

na organizacijskem in zlasti vsebinskem področju. Takoj po zasedbi Gorenjske je šef civilne uprave na tem območju zaplenil vso hrano in prepovedal izvoz žita, da bi ustavil divje kopičenje in tihotapljenje. Kmalu so uvedli dva brezmesna dneva na teden (torek in petek) ter omejili strežbo mesnih jedi v restavracijah. Hkrati je prišlo do regulacije cen blaga in storitev ter regulacije plač.¹⁶ Vzporedno z ukrepi, ki so od aprila do junija 1941 urejali cene blaga in živil, mezde in plače ter delovnopravne predpise, so na nemškem okupacijskem ozemlju potekale zaplembe kapitala in premoženja vseh slovenskih podjetij, bank, organizacij, društev, združenj ter aretiranih, izgnanih in pobeglih oseb.¹⁷ V prvem letu okupacije je Nemcem celo uspelo, da so si s spodbujanjem tehnološke modernizacije in povečanim povpraševanjem po kmetijskih produktih pridobili naklonjenost mnogih kmetov. Zaradi večjega povpraševanja so cene narasle, kar je praviloma povečalo kmečke dohodke, na podeželju pa se je začasno povečala potrošnja industrijskega blaga.¹⁸

Ozemlje Gorenjske je bilo po okupaciji priključeno sosednji pokrajini Koroški (*Gau Kärnten*), ki je tedaj poleg današnje (in predvojne) avstrijske dežele Koroške obsegala še Vzhodno Tirolsko (območje Lienza) in Mežiško dolino.¹⁹ Vsa zasedena območja so obravnavali kot sestavni del Nemčije, čeprav ji (razen Mežiške doline) formalno niso bila nikoli priključena.²⁰ Poleti 1941 so okupirano Gorenjsko razdelili na tri okrožja s sedeži v Radovljici, Kranju in Kamniku. V vsakem od okrožij je sprva imel vso civilno oblast v rokah okrožni politični komisar, nato pa sta si v začetku leta 1942 pristojnosti razdelila deželni svetnik kot predstavnik lokalne samouprave in okrožni vodja kot državni in nacistični strankarski predstavnik.²¹ Na področju preskrbe prebivalstva, in kasneje tudi nalog pospeševanja kmetijstva in kmetijske proizvodnje, je v Kamniku na ravni okrožja deloval okrožni prehranjevalni urad A (*Kreisernährungsamt A*), ki je sprva deloval pod okriljem urada političnega komisarja dr. Franza Dullniga, od začetka leta 1942 pa urada deželnega svetnika dr. Hermannja Doujaka. Ta je imel v svoji sestavi poleg prehranjevalnega še dva urada, ki sta bila na ozemlju (starega) rajha sicer podrejena neposredno področnima ministrstvom: gozdni urad (*Forstamt*) in urad za delo (*Arbeitsamt*).²² Kamniški okrožni prehranjevalni urad je vodil poverjenik za kmetijstvo pri deželnem svetniku za okrožje Kamnik, t. i. okrožni kmetovalec (*Kreislandwirt*) Heinrich Burgstaller, ki je bil pri svojem delu izjemno dejaven in je poleg sprotne skrbi za normalno preskrbo z živili konec leta 1941 in v začetku leta 1942 pripravil tudi več elaboratov s konkretnimi predlogi za dvig kmetijske proizvodnje na Gorenjskem in v kamniškem okrožju. Največji problem na celotnem območju

16 Tone Ferenc, »Problem raziskovanja gospodarstva pod okupacijo na Slovenskem med drugo svetovno vojno,« v: *Izbrana dela, Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno* 3, 371–78.

17 Žnidarič, »Vpliv okupacije na življenje Slovencev leta 1941,« 195.

18 Ferenc, »Gospodarstvo pod okupacijo,« 592–97.

19 Tone Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945* (Maribor: Založba Obzorja, 1968), 140.

20 Prim. Vinko Skitek, *Delovanje nemškega okupatorja v Mežiški dolini med letoma 1941 in 1945: doktorska disertacija* (Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, 2016), 323.

21 Damjan Hančič, »Gradbeni projekti nemškega okupatorja v Kamniku,« *Kronika* 71, št. 1 (2023): 201–06.

22 SI AS 1603, š. 41, Zadeve okrožnega kmetijskega poverjenika in prehranjevalnega urada Kamnik, dokument »Verwaltungsvereinfachung«, 1942.

se mu je zdela velika lastniška razdrobljenost zemljišč, ki je onemogočala maksimalno uporabo kmetijske mehanizacije pri obdelovanju polj in s tem tudi dvig kmetijske proizvodnje.²³

Gorenjska je bila ob okupaciji kmetijsko in prehransko v manj ugodnem položaju kot od Nemcev prav tako zasedena sosednja Spodnja Štajerska. Ker je Gorenjska pretežno alpska regija, je imela od 122.000 ha kmetijskih zemljišč le 27 odstotkov (33.643 ha) obdelovalnih površin. Za pridelavo žita je bilo namenjenih 17.230 ha s povprečnim letnim pridelkom 120.947 q (centov ali stotov);²⁴ krompir so pridelovali na 6.568 ha, povprečni letni pridelek je bil 235.650 q. Razdrobljenost kmetijskih zemljišč je bila velika: od 25.941 kmetij jih je bilo 14.119 (ali 54 odstotkov) manjših od 5 ha. Nekoliko boljše je bilo v tem pogledu stanje v živinoreji: skupaj je bilo 8.600 konj, 56.000 glav goveda, 26.660 prašičev in 7.286 ovac; največ so gojili cikaste pasme goveda, ki se je v veliki meri prilagodila gospodarskim razmeram alpskega okoliša in postala majhna živina z izrazito mlečnostjo.²⁵ Gorenjska torej ni mogla sama pokrivati svojih potreb po hrani, skoraj vso hrano, razen mleka in sadja, je bilo treba uvažati. Le pri krompirju je v letu 1941 še kazalo, da bi povpraševanje lahko pokrili z lastno kmetijsko proizvodnjo, že leta 1942 pa je uvoz tudi na tem področju postal neizogiben.²⁶ Ob tem je treba opozoriti, da že pred drugo svetovno vojno slovensko in gorenjsko kmetijstvo ni pridelalo dovolj pridelkov, da bi zadostilo prehrabnim potrebam, zato sta bili Dravska banovina in Gorenjska odvisni od uvoza kmetijskih pridelkov iz drugih jugoslovanskih območij. Z vojno so se vse te povezave prekinile in treba je bilo vzpostaviti nadomestne kanale preskrbe.²⁷

Stanje v kmetijstvu in prehrani v okrožju Kamnik ob začetku okupacije leta 1941

Upravopolitično območje Kamnika je prvi tri mesece po okupaciji obsegalo predvojni kamniški srez, ki so mu na jugu priključili še nekaj občin bivšega ljubljanskega sreza (Črnuče, Dol pri Ljubljani, Dolsko, Podgorica), po poletni okupatorjevi reorganizaciji uprave na Gorenjskem oziroma »pretvorbi«²⁸ dotedanjih petih okrajev v tri okrožja pa je jeseni 1941 po združitvi dotedanjega kamniškega okraja z večjim delom litijskega okraja okrožje Kamnik merilo 881 km² in imelo 58.962 prebivalcev.²⁸ Če pogledamo geografsko-fizične značilnosti kamniškega območja, ugotovimo, da severni del spada k visokogorju, zato je redko naseljen, v osrednjem delu se goratost

23 Ibid.

24 q – cent ali stot; 1 cent = 100 funtov po cca. 56 dag oz. skupno cca. 56 kg.

25 *Krajevni leksikon*, 24.

26 Ferenc, »Landwirtschaft und Ernährung in Slowenien (1941–1945)«, 379–402.

27 Ferenc, »Problem raziskovanja gospodarstva pod okupacijo«, 371–78. Ferenc, »Landwirtschaft und Ernährung in Slowenien (1941–1945)«, 379–402.

28 Tone Ferenc, »Polom raznarodovalnih načrtov nemškega okupatorja v okrožju Kamnik«, v: *Izbrana dela, Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 2, Raznarodovanje*, ur. Mitja Ferenc (Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2010), 334.

zmanjšuje in prehaja v gričevnat svet, medtem ko je južni del okrožja ravninski. V severnem predelu je med okupacijo prevladovalo gozdarstvo, v južnem delu poljedelstvo, v večjih krajih tudi obrt, industrija in trgovina.²⁹ Kot gospodarski temelj prebivalcev je v predvojnem kamniškem srezu prevladovalo kmetijstvo, s katerim se je preživljalo okoli tri četrtine sreza,³⁰ saj je bilo od 26.117 ha kmetijskih površin 48,7 odstotka njiv, 26 odstotkov travnikov, 21 odstotkov pašnikov, 3 odstotki sadovnjakov in 0,3 odstotka vrtov.³¹ Delež njiv je bil za 10 odstotkov večji od povprečja Dravske banovine, delež travnikov pa za 5 odstotkov manjši. Gozdna površina je predstavljala okoli 52 odstotkov sreza. Na njivah so v predvojnem okrožju/srezu Kamnik gojili 55,8 odstotka žitaric, 23,2 odstotka krmilnih rastlin, 20,5 odstotka povrtnin in zelenjave, v industrijske namene je šlo le 0,3 odstotka poljskih pridelkov, ledin je bilo 0,2 odstotka. Letni pridelek žitaric na hektar je bil v predvojnem kamniškem srezu enak povprečnemu v banovini, posebno ugodno je uspevala koruza, dobro so uspevali tudi repa, korenje in pesa.³² Domače pasme živine so poleg veleposesti gojile zlasti kmetijske zadruge (Križ, Menina, Velika planina). Leta 1934 je bilo v srezu: 16.765 glav goveda, 8558 svinj, 2844 konj, 189 glav drobnice, 34.982 glav perutnine, 2.660 čebeljih panjev; pridelek detelje je bil nad 80.000 q, pridelek sena pa okoli 225.000 q.³³

Pri poljedelskih zemljiščih je tradicionalno prevladovala zelo majhna do majhna posest, srednje velika zemljišča so bila zelo slabo zastopana, medtem ko veleposesti praktično ni bilo.³⁴ Politični komisar Dullnig je zato že poleti 1941 menil, da bi morali v kamniškem okrožju zaradi velike posestne razdrobljenosti ustvariti »ustrezno močne kmetije«, pri čemer se mu je zdela površina najmanjšega v (starem) rajhu za to določenega uporabnega zemljišča v velikosti 7,5 ha premajhna, »saj bi ta zadoščala za preskrbo le v boljših letih«, zato je predlagal, da bi površina dedne kmetije znašala 10 ha.³⁵

Kamniško okrožje je po navedbah novih (nemških) gospodarjev tega območja iz sredine leta 1941 »spadalo med najrevnejša okrožja v koroškem gauu«.³⁶ Tako se je tudi gospodarjenje v poljedelstvu ob začetku okupacije nemškemu političnemu komisarju okrožja Kamnik zdelo precej zastarelo, prav tako živinoreja,³⁷ čeprav je stanje klavne živine, kot izvemo iz nekoliko kasnejših dokumentov, vse do začetka leta 1942 zadoščalo potrebam okrožja (razen litijskega območja).³⁸ Tako v pridelavi pšenice kot krmnih rastlin je bilo kamniško okrožje z nemškega stališča nerentabilno, kajti

29 *Krajevni leksikon*, 175–77.

30 *Ibid.*

31 *Ibid.*, 119.

32 *Krajevni leksikon*, 177.

33 *Ibid.*

34 SI AS 1613, š. 5, p. e. 1613/44, Pol. Komissar des Verwaltungsbezirks Stein, »Wochenberichten« (Tedenska poročila političnega komisarja v Kamniku 1941), poročilo št. 1.

35 SI AS 1603, š. 41, Zadeve okrožnega kmetijskega poverjenika in prehranjevalnega urada Kamnik, dopis političnega komisarja za Kamnik izpostavi SD (varnostni službi) v Kamniku, 21. 7. 1941.

36 *Karawanken Bote*, »Vzorno delo v najjužnejšem okrožju«, 9. 5. 1942, št. 36, 4.

37 SI AS 1613, š. 5, p. e. 1613/44, poročilo št. 1.

38 Podrobneje glede rabe tal, stanja živine, preskrbe s pekarskimi izdelki in drugega kmetijsko-gospodarskega stanja v kamniškem okrožju v prvem obdobju okupacije gl. elaborate okrožnega poverjenika za kmetijstvo pri DS v Kamniku Heinricha Burgstallerja. – SI AS 1603, š. 41, IV/3, Zadeve okrožnega kmetijskega poverjenika in prehranjevalnega urada Kamnik.

kmetje so se lahko z lastno pšenico (samo)oskrbovali zgolj majhen del leta.³⁹ Pri mlinih so ugotovili, da krušna žita, moka in mlinske predelave zadoščajo samo za nekaj dni oskrbe kamniškega okrožja. Pridelava krompirja je bila ob prvem pregledu stanja zadovoljiva, saj naj bi presežek pridelave iz leta 1940 zadoščal še vse do jeseni 1941. Tudi pridelava vrtnin in zelenjave v okrožju je v glavnem krila lastne potrebe. V severnih predelih okrožja je bilo razširjeno sadjarstvo za prodajo, v južnih predelih je bilo sadja dovolj tudi za žganjekuho.⁴⁰ Glede preskrbe s sladkorjem je bilo stanje zelo slabo, saj v okrožju niso sadili sladkorne pese, zato so morali ves sladkor uvoziti.⁴¹ Veliko pomanjkanje je komisar zaznal tudi pri dobavi maščobe; zaloge krušnih žit in vseh vrst drugih žitaric pa so zadoščale le za kratek čas, zato so oblasti načrtovale dobavo krušnega žita in nekaterih drugih živil.⁴² V zvezi z možno oddajo presežkov pridelkov v okrožju je politični komisar ugotavljal, da bi se po vpeljavi trga za mleko in jajca zgolj ta dva produkta lahko oddajala v znatnih količinah.⁴³

Od živilskopredelovalne industrije je v kamniškem okrožju ob začetku okupacije delovalo več predelovalnih podjetij, kot so mlini, mesarije in pekarnе, tovarna za proizvodnjo gorčice (Eta Kamnik) ter tri manjše mlekarnе. Pri trgovanju z živili je bil močno razširjen neposredni promet od proizvajalca k potrošniku. V Kamniku je živilska tržnica potekala dvakrat na teden, v Domžalah pa enkrat; na obeh tržnicah so ponujali različne kmetijske proizvode: maslo, jajca, perutnino, krompir, zelenjavo, žitarice, sadje in podobno.⁴⁴

Posebno težavo je v kamniškem okrožju v prvem obdobju okupacije predstavljal dovoz potrebnih živil v okrožje. Obstoječe zaloge so hitro pošle, stare dobaviteljske oziroma transportne povezave so bile z uvedbo novih mej pretrgane, zato je bilo treba organizirati nove povezave z dobavitelji v rajhu. Najprej so morali vzpostaviti mrežo grosistov, tj. veletrgovcev, ki so dovažali in razdeljevali večje količine blaga manjšim, lokalnim trgovcem. V ta namen so kot grosista za kamniško okrožje angažirali dva trgovca (Klemenčiča in Senico), »ki sta se z najboljšimi močmi spopadla z izzivom, kar je bilo v začetku izredno težko«.⁴⁵ Glavno težavo so predstavljale zelo slabe prometne razmere v okrožju. Tedaj namreč še ni bilo zgrajenih odsekov železniške povezave med Šentvidom nad Ljubljano in Črnučami ter med Črnučami in Lazami pri Dolskem. Večino živil (cca. 15 ton) so morali v okrožje pripeljati s tovornjaki čez prelaz Jezersko ali prelaz Ljubelj iz »starega gaua« oziroma Koroške. S tem so nastali veliki prevozni stroški, kar je povzročilo tudi višje cene, tako da mnogi trgovci niso imeli nobenega dobička, ampak prej izgubo.⁴⁶ Navedimo le en primer dobave že plačanih tekstilnih

39 Glede pridelave hrane je bil kamniški srez že pred vojno »pasiven«, čeprav je nekatere pridelke prodajal tudi izven sreza, npr. presežek v živinoreji in gozdnih pridelkih. – *Krajevni leksikon*, 177.

40 SI AS 1613, š. 5, p. e. 1613/44, poročilo št. 1.

41 Ibid.

42 Ibid.

43 Gl. opombo 39.

44 Ibid.

45 SI AS 1603, š. 41, Zadeve okrožnega kmetijskega poverjenika in prehranjevalnega urada Kamnik, poročilo okrožnega kmetijskega poverjenika Heinricha Burgstallerja, »*Ernährungswirtschaftliche Massnahmen in Kreis Stein*«, Kamnik 25. 9. 1941.

46 Ibid.

izdelkov iz Maribora, Celja, Laškega in Trbovelj sredi decembra 1941. Ker jih niso mogli poslati po pošti, kajti tako so se lahko pošiljale le pošiljke do 20 kg in manjši kosi blaga, pošiljanje z železniškim tovrnim prometom pa je bilo mogoče le v zapečatenem vagonu čez tedaj italijansko Ljubljano, so robo do Kamnika prepeljali z vlakom po zelo »ovinkasti poti«, in sicer čez Maribor in Celovec.⁴⁷

Uvedba racionalizirane prehrane

Zaradi potrebe po racionirani preskrbi prebivalstva z živili je tudi nemški okupator uvedel posebne živilske nakaznice, pozneje pa še nakaznice za nekatere druge predmete široke potrošnje (denimo obleko, obutev, petrolej ipd.). Uvedba živilskih kart (uravnavanje porabe živil) je bila ena temeljnih značilnosti vojnega gospodarstva Tretjega rajha, saj so se nemški politični in vojaški krogi zelo dobro zavedali izkušenj pomanjkanja dobrin v cesarski Nemčiji med prvo svetovno vojno, ki so pokazale, da preskrbljenost zaledja ni nič manj pomembna od preskrbljenosti fronte.⁴⁸ Tako je državni minister za prehrano že aprila 1939 izdelal načrt prehrabnega gospodarstva za primer vojne. Pomemben vidik neposrednih priprav na vojno je predstavljala organizacija zaloga, še posebno žita. Poleti 1939 so v Nemčiji izdali vrsto odločb, s katerimi so želeli podati zakonske temelje gospodarski prehrabni politiki, ki je z določenimi spremembami in dopolnitvami veljala kasneje tudi na od Nemcev okupiranem slovenskem ozemlju. Prva odločba je bila namenjena prestrukturiranju gospodarske uprave in je predvidela ureditev prehrabnih uradov na deželni in okrožni ravni. Druga odločba se je nanašala na življenjsko pomembne artikle in je konec avgusta 1939 vpeljala karte za pomembnejše prehrabne proizvode: kruh, moko, krompir, meso in mesne izdelke, mleko in mlečne izdelke, olje in maščobe, jajca, maslo, sladkor in stročnice. S tretjo odredbo so uredili javno upravo prehrabnega aparata na deželni in okrožni ravni. Naloge preskrbovalnih uradov so bile nadzor poljedelstva in živinoreje, pregled nad proizvodnjo, zalogami in razdeljevanjem proizvodov in druge. Skrbeti so morali tudi za izvajanje kazni za vse gospodarske prestopke. Mednje so sodili kršitve izdajanja nenatančnih podatkov o letini, pridelku, goljufije pri obvezni oddaji posameznih pridelkov in kršenje kartnega sistema. Kazni niso bile samo denarne, za najhujše prestopke je bila določena celo smrtna kazen.⁴⁹ Konec septembra 1939 je minister za prehrano izdal še dve odločbi, ki sta porabnike razdelili v več kategorij: delavci, delavci z daljšim delovnim časom, nočni delavci, fizični delavci, težaki, nosečnice, matere samohranilke, bolniki. Posameznim kategorijam je bil odmerjen dodatek.⁵⁰

47 SI AS 1603, š. 41, Zadeve okrožnega kmetijskega poverjenika in prehranjevalnega urada Kamnik, dopis »*Ergänzung der Textilwarenlager aus der Steiermark*«, 11. 12. 1941. SI AS 1603, š. 41, Zadeve okrožnega kmetijskega poverjenika in prehranjevalnega urada Kamnik, dopis »*Urschrift*«, 15. 12. 1941.

48 Mojca Šorn, »Preskrba Tretjega rajha,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 42, št. 1 (2002): 86, 87.

49 Ibid.

50 Ibid.

Nemški okupator je nato že dva meseca po okupaciji uvedel nemški sistem racionalizirane prehrane z živilskimi kartami tudi na zasedenem Gorenjskem in s tem tudi v kamniškem okrožju. V bistvu je samo nadaljeval oziroma dopolnil sistem (živilskih) kart za kruh in moko, ki je v Dravski banovini obstajal že nekaj mesecev pred okupacijo, vendar z nekaterimi spremembami: obroke moke so podvojili (serija kart A: s 4 kg na 8 kg, B: s 3 kg na 6 kg in C: z 2 kg na 4 kg), medtem ko so obroki kruha ostali enaki (A: 13,32 kg, B: 10 kg in C: 6,66 kg). Izboljšala se je celo kakovost kruha, saj je bilo mešalno razmerje s 40 odstotkov standardne moke in 60 odstotkov koruzne moke spremenjeno na 80 odstotkov standardne moke in 20 odstotkov koruzne moke.⁵¹ Maja 1941 je vsak upravičenec do pokojnine ob predložitvi krušne izkaznice prejel en kilogram sladkorja v štirih tedenskih obrokih. Višina obrokov je bila približno enaka kot v nemškem rajhu, dokler niso konec leta 1941 in v začetku leta 1942 na obeh okupiranih ozemljih uvedli obrokov, ki so veljali po vsem nemškem rajhu. Poleti 1941 so bili izdani tudi prvi predpisi o ravnanju kmetov, ki so se sami oskrbovali s hrano.⁵²

V okrožju Kamnik je bilo po navedbah okrožnega kmetijskega poverjenika Heinricha Burgstallerja vse potrebno delo glede uvedbe živilskih kart tako hitro opravljeno, da bi jih lahko uvedli že sredi maja 1941. Ker pa delo v drugih okrožjih Gorenjske ni tako hitro napredovalo, so morali z uvedbo počakati še nekaj tednov, do 9. junija 1941. Ob tem so občine zelo temeljito usposobili in pripravili za to izdajanje.⁵³ Okrožni politični komisar je odredil, naj se po občinah izdajanje živilskih kart nasloni na kartoteko gospodinjstev. Ob začetku izdajanja živilskih kart je nastalo veliko težav tudi zaradi slabih prometnih in poštnih povezav ter dejstva, da je bilo na tem območju med župani in občinskimi tajniki izredno težko najti tiste, ki so znali nemško, zato ljudje sprva niso razumeli pravega namena teh ukrepov.⁵⁴ Jeseni 1941 so izdajanje kart (*Bezugscheine*) nekoliko spremenili, tako da so namesto potrdila o izdaji uvedli potrdilo o prejemu, kar je pomenilo, »da se niso več izdajala potrdila o izdaji na osnovi obstoječih zalog in brez dokaza o potrebi za to dobrino, ampak so izdajali potrdila o prejemu na osnovi potrebe po dobrini, prikazane na karti, ne glede na obstoječo zalogo«.⁵⁵

Sredi julija 1941 je politični komisar za okrožje Kamnik pisal izpostavi Varnostne službe (SD) Kamnik poročilo, koliko živilskih kart za določene živilske artikle so ob prvi delitvi razdelili v kamniškem okrožju in kolikšna količina posameznih racionaliziranih živil je bila potrebna za prvo »kartno obdobje«, ki je trajalo tri tedne: od 9. do 29. junija 1941. Ob tem je ugotavljal, da je treba skoraj vsa našeta živila, razen mesa in prosene kaše, pripeljati v to okrožje. Dnevni obseg v kamniško okrožje pripeljanih živil je znašal okoli 14 ton, pri čemer je celotna dnevna poraba znašala skoraj 27 ton.

51 Ferenc, »Landwirtschaft und Ernährung in Slowenien (1941–1945)«, 387.

52 Ibid.

53 SI AS 1603, š. 41, Zadeve okrožnega kmetijskega poverjenika in prehranjevalnega urada Kamnik, poročilo okrožnega kmetijskega poverjenika Heinricha Burgstallerja, »Ernährungswirtschaftliche Massnahmen in Kreis Stein«, Kamnik 25. 9. 1941.

54 SI AS 1613, š. 5, p. e. 1613/44, poročilo št. 2.

55 SI AS 1603, š. 41, Zadeve okrožnega kmetijskega poverjenika in prehranjevalnega urada Kamnik, poročilo okrožnega kmetijskega poverjenika Heinricha Burgstallerja, »Ernährungswirtschaftliche Massnahmen in Kreis Stein«, Kamnik 25. 9. 1941.

Zaradi že omenjenih slabih prometnih povezav in drugih težav v transportu pa je bilo to težko zagotavljati.⁵⁶ V kamniškem okrožju (takrat še brez dela okraja Litija) so razdelili 28.222 kart za kruh za odrasle in 7.412 za otroke; 31.624 kart za meso za odrasle in 4.448 za otroke, 18.585 kart za mast za odrasle in 2.876 za otroke, 45.518 kart za sladkor za odrasle in otroke ter 45.803 karte za prehranska živila. Iz ohranjenega seznama je razvidno, da je bilo za okoli 38.000 prebivalcev na tem območju za tritedensko oskrbo treba zagotoviti 300.650 kg moke (dnevna poraba je znašala 20.716 kg), 55.064 kg mesa (dnevno 1.966 kg), 3.318 kg svinjske masti (dnevno 118 kg), 5.006 kg margarine (dnevno 179 kg), 6.867 kg masla (dnevno 245 kg) in tako naprej.⁵⁷

Vzporedno z razdeljevanjem živilskih kart pa so želele oblasti pospešiti tudi kmetijsko produkcijo. Tako je bil v vsaki občini nastavljen po en občinski kmetijski poverjenik (*Gemeindelandwirt*), ki so ga pred tem kar najbolj poglobljeno izšolali in usposobili za delo.⁵⁸ V prvih tednih okupacije so v kamniškem okrožju uvedli še nekaj dodatnih ukrepov za normalizacijo gospodarskega življenja: vrnitev vojaških konj kmetom, da so jih lahko spet uporabljali za vprego pri delih v poljedelstvu, povečevanje obrtniške proizvodnje, vrednotenje izterjave dajatev prebivalstva, »očiščevanje« trga prodaje živine »na črno«, ureditev oddaje jajc, mleka in mlečnih izdelkov (masla, mlečne maščobe) ter določitev delovnega časa trgovin.⁵⁹ V zvezi s slednjim so v okrožju pregledali in v posebno kartoteko vnesli vse obstoječe mlekarne oziroma zbiralnice mleka, mesnice in pekarnice, ocenjena je bila njihova mogoča nadaljnja izgradnja. Ugotovili so tudi stalež živine. Pri zaplenjenih poljedelskih obratih je komisar nastavljal novo vodstveno upravo.⁶⁰

Poleti 1941 so v kamniškem okrožju uvedli tudi potrdila o upravičenosti dobave dobrin za gospodarstvo oziroma proizvodna podjetja.⁶¹ Za leto 1941 se je višina mesečnega priznanja potreb za dobavo dobrin določenemu obratu določila na podlagi letnega prometa v letu 1940, pri čemer so višino prometa zmanjšali za polovico in dobljeno razdelili še na dvanajst mesecev v letu.⁶²

Vendar so vsi ti ukrepi, kot je marca 1942, po skoraj letu dni okupacije in uveljavljanja okupatorjevih ukrepov na področju kmetijstva, v enem svojih elaboratov ugotavljal okrožni poverjenik Burgstaller, gorenjskim kmetom (v nasprotju s tamkajšnjimi industrijskimi delavci, ki se jim je zaslužek povečal), prinesli več slabega kot dobrega.⁶³

56 SI AS 1603, §. 41, Zadeve okrožnega kmetijskega poverjenika in prehranjevalnega urada Kamnik, dopis političnega komisarja za Kamnik izpostavi SD (varnostni službi) v Kamniku, 23. 7. 1941.

57 Ibid.

58 SI AS 1603, §. 41, Zadeve okrožnega kmetijskega poverjenika in prehranjevalnega urada Kamnik, poročilo okrožnega kmetijskega poverjenika Heinricha Burgstallerja »*Ernährungswirtschaftliche Massnahmen in Kreis Stein*«, Kamnik 25. 9. 1941.

59 SI AS 1603, §. 41, Upravne odločbe DS Kamnik 1941–1945, IV/1. Okrožnice prehranjevalnega urada v Kamniku za mesec julij in avgust 1941.

60 SI AS 1613, §. 5, p. e. 1613/44, poročilo št. 2.

61 SI AS 1603, §. 41, Okrožnice in stanje prehrane, dopis Šefa civilne uprave na Bledu političnim komisarjem na južnem Koroškem, z dne 27. 6. 1941.

62 Ibid.

63 SI AS 1603, §. 41, Zadeve okrožnega kmetijskega poverjenika in prehranjevalnega urada Kamnik, dokument »*Die Landbevölkerung Oberkrains*«, 13. 3. 1942.

Tako je lahko kmet z zaslužkom od prodaje enega komada klavne živine takrat nabavil manj dobrin, kot jih je lahko pred enim letom. Še bolj neugodno je bilo razmerje pri mleku, jajcih, krompirju, sadju in zelenjavi. Tudi cene žita so bile višje kot prej, ker so bili kmetje – veliko bolj kot pred okupacijo – primorani dokupovati žito, saj ga niso mogli več pridelati toliko, kot so ga potrebovali.⁶⁴ V prvih dveh letih okupacije sta se v kamniškem okrožju pojavljala še dva negativna trenda v zvezi z zagotavljanjem zadostnega stanja prehranskih živil v okrožju. V več Burgstallerjevih poročilih namreč zasledimo, da so pripadniki nemškega uradništva in nemških oboroženih formacij v prostem času hodili po terenu do posameznih kmetov in jim kljub zakonski prepovedi ponujali višjo odkupno ceno za posamezna živila, katerih večji del so nato pošiljali celo svojcem v rajh.⁶⁵ Zlasti iz radovljiškega okrožja pa so mesarji ali grosisti kamniškemu kmetom ponujali višje cene za nekatera živila (zlasti za živino in krompir), kot so bila zakonsko določena, kar je povzročilo odtekanje teh dobrin iz kamniškega okrožja, zato so tu kmalu čutili njihovo pomanjkanje.⁶⁶ Pri nedovoljenem odkupu mladega krompirja iz kamniškega okrožja v radovljiško sta se sredi leta 1941 na »črnem seznamu« kupcev znašla celo območna organizacija Todt in Hotel Toplice z Bleda, kjer je bil sedež urada šefa civilne uprave za zasedeno Gorenjsko.⁶⁷ Oskrba z živili je bila v kamniškem okrožju pozimi 1941/42 tako na robu zmogljivosti, da je poverjenik Burgstaller pisal kamniškemu deželnemu svetniku, »da je iz vojno-prehranskega stališča škodljivo v kamniškem okrožju za Zimsko pomoč (Winterhilswerk – WHW) zbirati živila, ker to pomeni dodatno potrošnjo živil, ki jih v okrožju že tako primanjkuje ter se jih le s težavo zagotavlja, tako da si tega glede na splošno stanje v okrožju ne moremo privoščiti. Prav tako bi to pri potrošnikih vzbudilo občutek, da z živili ni potrebno štediti in se držati vseh omejitvenih ukrepov v zvezi s preskrbo.«⁶⁸

Leto 1942 v okrožju Kamnik v znamenju suše, leto 1943 precej mokro in viharo

V letu 1942 in 1943 so se v kamniškem okrožju težavam iz leta 1941 in številnim tragedijam, povezanim z nasiljem okupatorjeve in partizanske strani (rekvizicije živil, streljanje talcev in požigi posameznih hiš in vasi),⁶⁹ pridružile še določene težave pri pridelavi kmetijskih proizvodov, ki so bile posledica slabih vremenskih razmer (suša v letu 1942, padavine in neurja leta 1943), zaradi česar se je zmanjšala tudi količina

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ SI AS 1603, š. 41, Zadeve okrožnega kmetijskega poverjenika in prehranjevalnega urada Kamnik, dokument »Lebensmittel Hamsterainen«, Kamnik, 4. 6. 1942.

⁶⁶ SI AS 1603, š. 41, Zadeve okrožnega kmetijskega poverjenika in prehranjevalnega urada Kamnik, poročilo »Marktdisziplin im Kreis Stein«, Kamnik, 11. 12. 1941.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ SI AS 1603, š. 41, Zadeve okrožnega kmetijskega poverjenika in prehranjevalnega urada Kamnik, Dopis kmetijskega poverjenika v Kamniku Deželnemu svetniku v Kamniku, januar 1942.

⁶⁹ Damjan Hančič, »Komunistična partija in njeno delovanje na Kamniškem med drugo svetovno vojno in v prvih letih po njej«, *Dileme* 2, št 1 (2018): 67–93.

kmetijskih proizvodov za obvezno oddajo; tako so morali okupatorji določenim krajem zagotoviti celo dodatno oskrbo z določenimi artikli. Take težave lahko spoznamo na podlagi tedenskih poročil občinskih komisarjev, ki so jih pošiljali najvišjemu predstavniku lokalne samouprave v kamniškem okrožju – deželnemu svetniku v Kamniku. Ob tem lahko seveda ohranimo tudi določeno mero skepse, saj so občinski komisarji kot predstavniki interesov lokalnega prebivalstva v poročilih višjim oblastem tudi nekoliko pretiravali, na kar je v svoji raziskavi opozoril že pokojni dr. Ferenc, da so namreč proizvajalci, kljub uradno predpisani obveznosti oddaje, še vedno imeli več hrane, kot so jo potrebovali.⁷⁰

Že v začetku pomladi 1942 so imeli nekateri kmetje v okrožju težave zaradi pomanjkanja semena za setev. Občinski komisar iz Šmartnega v Tuhinjski dolini je poročal, da se »*kmetje vsak dan pritožujejo, da nimajo semena za setev žita, prav tako ne za zelenjavo in solato*«. ⁷¹ Maja 1942 zadeve še niso bile urejene, saj komisar izraža upaje, »*da bodo skrbi kmetov glede setvenega semena po obljubljeni pomoči prehranjevalnega urada kmalu odpravljene*«. ⁷² Na prve težave s sušo pa nakazujejo junija 1942 v občini Podgorica – Dol, kjer so ugotavljali, da »*trajajoča suša lahko pripelje do slabe žetve, posebej kar se tiče krompirja, zelenjave in sena, če ne bo v najkrajšem času deževalo*«. Ob tem tamkajšnji občinski komisar dodaja, da je bilo v občini Podgorica do tedaj škropljenih s škropilom »*Nosprassit*«⁷³ že 1500 sadnih dreves, »*in kot je bilo doslej ugotovljeno, bo dovolj sadja na razpolago*«. ⁷⁴ Da bo sadna letina »*kot kaže kar dobra, kar bo mnoge kmete spodbudilo k temu, da bodo prešali mošt ali kuhali žganje*«, je sredi avgusta poročal tudi občinski komisar iz Zg. Tuhinja. ⁷⁴

Hribovito in najsevernejšo občino kamniškega okrožja, občino Kamniška Bistrica, ki je bila v letu 1942 že tako zelo prizadeta zaradi tragedij, povezanih z vojno, je jeseni prizadela še huda suša. Če so bili v začetku junija kljub spomladanski pozebi in manjšem številu koloradskih hroščev na krompirju še delno optimistični, ⁷⁵ pa je bilo v začetku septembra stanje povsem drugačno, saj »*je huda suša na poljskih pridelkih naredila veliko škode*«. ⁷⁶ Tudi mrve je bilo v dolini zaradi hude suše zelo malo, zato živina zaradi izgorelosti trave ni imela trave za pašo in so se bali, kaj bo čez zimo. S travo bogati pašniki na bližnjih Veliki, Mali in Gojški planini pa so bili neizrabljeni, ker kmetje tam zaradi prepovedi nemških oblasti, ki je bila posledica povečane partizanske dejavnosti, niso smeli pasti živine. Ker takrat še niso imeli urejenega vodovoda, so mnogi kraji v tej občini trpeli hudo pomanjkanje vode, tako da so morali za pitje in napajanje živine ljudje vodo prenašati tudi po več kilometrov daleč. Pomanjkanje vode je bilo zlasti pereče v višje ležečih krajih, kjer so se morali ljudje zadovoljiti z deževnico s strehe. ⁷⁷

70 Ferenc, »Problem raziskovanja gospodarstva pod okupacijo«, 371–78. Ferenc, »Landwirtschaft und Ernährung in Slowenien«, 379–402.

71 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Šmartno v Tuhinju, 27. 3. 1942.

72 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Šmartno v Tuhinju, 8. 5. 1942.

73 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Dol–Podgorica, 12. 6. 1942.

74 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Šmartno v Tuhinju, 21. 8. 1942.

75 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kamniška Bistrica, 5. 6. 1942.

76 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kamniška Bistrica, 4. 9. 1942.

77 Ibid.

O suši, ki je zelo zmanjšala pridelek poljščin in sadja, jeseni poročajo tudi iz občine Vinje v južnem delu okrožja. Suša je bila tolikšna, »da od drevja odpadajo posušeni nezreli sadeži«. ⁷⁸ V vzhodnem delu okrožja, v Črnem grabnu v občini Blagovica, je bilo zaradi hude suše opaziti škodo zlasti na ajdi in pesi: »Višje ko ležijo polja, bolj žalostno je stanje.« ⁷⁹ Obranega sadja je bilo v občini toliko, da ga v kmetijski zadrugi na Viru niso mogli vsega sprejeti, zato so ga bodisi posušili bodisi kako drugače koristno predelali. ⁸⁰ Tudi v Kresnicah ob reki Savi je bila v začetku septembra škoda zaradi suše iz dneva v dan hujša, saj je »z dreves odpadlo že vse koščičasto sadje, prav tako žir«. ⁸¹

V začetku septembra je stisko kmetov v občini Kamniška Bistrica vsaj delno omililo dovoljenje oblasti, da je paša na visokogorskih pašnikih znova dovoljena: »Z velikim veseljem so kmetje gnali živino na planino, ker so zgoraj na planini pašniki res bogati in je tudi dovolj vode. V dolini je morala živina zaradi vročine namreč že stradati in zelo trpeti tudi zaradi pikov insektov. Ker pa se na planini nahaja tudi policija, je za mir in red vsestransko poskrbljeno.« Septembra, ko so kmetovalci začeli obirati fižol in krompir, je bilo ugotovljeno, »da je suša v zadnjih tednih obema vrstama pridelka povzročila veliko škodo, ker je pridelek slabši kot je bilo pričakovati še v juniju in juliju«, ⁸² zato donos teh dveh poljščin ni zadostoval potrebam občine. Podobno je bilo glede pridelave ajde, za katero so se bali, »da če ne bo v najkrajšem možnem času padlo vsaj nekaj dežja, se bo ajda vsa posušila in od nje ne bo ostalo nič drugega kot posušena slama«. ⁸³ Tudi pri žetvi v precej hriboviti občini Trebeljevo pri Litiji so ugotovili, da je »donos žitaric tako slab kot že več let ni bil. Zato je zares nemogoče, da bi žito celo oddajali. Zaradi velike suše bo tudi jesenska žetev še slabša kot je bilo predvideno. Poleg tega so gosenice uničile še peso in zelišča«. ⁸⁴

Težav s sušo pa niso imeli le v goratih predelih kamniškega okrožja, pač pa tudi v najbolj žitorodnih krajih, kot sta denimo Mengeš in Vodice. Iz Mengša so sredi septembra 1942 poročali, da je bil pridelek prosa dober, žetev ajde pa se še ni začela, »vendar od nje zaradi dolgotrajne suše ni veliko pričakovati, pa tudi toča je uničila del pridelka«. ⁸⁵ Pobiranje pozne sorte krompirja se še ni začelo, »obstajajo pa dobra pričakovanja za pridelek, vsaj od novega semenskega krompirja«. ⁸⁶ Vendar so že novembra ugotovili, da zaradi suše ne morejo zbrati več kot 82.559 kg krompirja, »ker je v občini večina polj iz proda, ki ne zadrži nobene vlage«. ⁸⁷ Iz Vodic so v istem času poročali, da je zaradi trajajoče suše pridelek ajde zelo slab, tako da bodo kmetje od nje komaj dobili seme za naslednjo setev. Tudi krompir je v tem kraju precej trpel zaradi suše in njegov pridelek je bil mnogo manjši od pričakovanega; obstajala je celo bojazen, da bi bili zaradi pomanjkanja sena mnogi kmetje primorani veliko goveje živine prodati klavcem. Sicer

78 Ibid.

79 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Blagovica, 10. 9. 1942.

80 Ibid.

81 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kresnice, 10. 9. 1942.

82 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kamniška Bistrica, 11. 9. 1942.

83 Ibid.

84 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Trebeljevo pri Litiji, 11. 9. 1942.

85 Ibid.

86 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Mengeš, 18. 9. 1942.

87 Ibid.

pa naj bi oskrbovanje z živilskimi kartami v občini dobro delovalo, saj se »pomanjkanja tistih dobrin, ki se jih da dobiti na živilske karte, ne opazi«. ⁸⁸ Suša se je vlekla še v zimo 1942/43, ko so pri mletju krušnega žita na področju občine Vodice decembra 1942 nastopile težave, ker zaradi pomanjkanja vode, ki je bilo posledica dolgotrajne suše, žita niso zmogli pravočasno zmleti. Nekateri kmetje so zato žito nosili v mletje v mlin k Erzarju (ob potoku Brnik med Lahovčami in Nasovčami), ki pa so ga kmalu zaprli, zato iz tega mlina niso mogli dobiti niti žita niti kart za mletje in so se bali, da bi zaradi tega ostali brez kruha. ⁸⁹ Tudi v Črnučah ni bilo dosti bolje, saj so v začetku oktobra poročali: »Ajdo so sedaj kmetje že večinoma poželi, vendar je kvaliteta tako slaba, da jim bo komajda kaj ostalo za seme za naslednjo setev.« ⁹⁰ Konec novembra so poročali, da se je delo, povezano s setvijo, začelo pred nekaj dnevi: »Zaloga semen za setev je dobra, zaradi dolgotrajne suše pa se v vodnjakih posameznih hiš že opaža pomanjkanje vode.« ⁹¹

Nekaj dežja je v kamniškem okrožju padlo sredi septembra, vendar – kot so ugotavljali na terenu – za žitarice veliko prepozno. Iz Kamniške Bistrice so tako poročali, da je »v zadnjih dneh [...] prišel tako dolgo pričakovan dež, vendar mnogo prepozno. Ajda in ostali jesenski pridelki so deloma uničeni, in tako ne bodo imeli pričakovanega donosa.« ⁹² Ajda je bila zaradi suše tako uničena, da so jo želi le zato, da bi jo imeli za steljo živini v hlevih. Presenetljivo pa so bili gozdovi na območju tisto leto bogati z gobami, zato je tamkajšnji občinski komisar občanom svetoval, »naj pridno nabirajo in sušijo gobe, da bi lahko tudi otroci kaj zaslužili in si s tem kupili kar potrebujejo.« ⁹³ Boljše stanje je bilo pri sadju, saj so kmetje pripeljali sadje v kmetijsko zadrugo v Mekinje ⁹⁴ v predpisani količini, drugo sadje pa so posušili ali iz njega skuhali žganje. ⁹⁵ Paša kmetov iz te občine na planinah je v letu 1942, kljub omenjeni trimesečni prepovedi paše, trajala skoraj 50 dni in je zelo pripomogla k temu, da so kmetje posušeno seno iz doline prihranili za zimo in jim ni bilo treba klati živine. ⁹⁶ Septembrski dež je v občini odpravil najhujše težave pri preskrbi s pitno vodo: »Dež, ki je v zadnjem času prišel, je napolnil vodnjake, tako da ljudem ni potrebno več hoditi po vodo v oddaljeno reko ali potoke.« ⁹⁷

Suša se je odrazila tudi pri gašenju požarov. V tovarni peči Battelino v Mengšu je 5. decembra 1942 ob 7. uri izbruhnil požar v sušilnici. Gašenje požara je bilo zelo oteženo, ker so bili vsi vodnjaki v okolici prazni zaradi dolgotrajne suše. Zato se je morala voda za gašenje zajemati iz gozdnega potoka Pšata, ki je bil od kraja požara oddaljen okoli 600 metrov, zaradi česar je bil pritisk v ceveh manjši. ⁹⁸ Sicer so poročali, da se pomanjkanje vode čuti »iz tedna v teden močneje in se je zato bati, da bo potok

88 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Vodice, 18. 9. 1942.

89 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Vodice, 4. 12. 1942.

90 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Črnuče, 3. 10. 1942.

91 SI AS 1603, š. 37, Tedensko občinskega komisarja Črnuče, 27. 11. 1942.

92 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kamniška Bistrica, 18. 9. 1942.

93 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kamniška Bistrica, 2. 10. 1942.

94 Kmetijska zadruga Mekinje je delovala v prostorih ukinjenega uršulinskega samostana v Mekinjah, od koder so Nemci že 20. 4. 1941 izgnali vse redovnice.

95 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kamniška Bistrica, 2. 10. 1942.

96 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kamniška Bistrica, 9. 10. 1942.

97 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kamniška Bistrica, 25. 9. 1942.

98 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Mengeš, 5. 12. 1942.

Pšata pozimi čisto presahnil, kar bi za občino pomenilo katastrofo«. ⁹⁹ Zaradi pomanjkanja vode se težave v Mengšu niso kazale le pri zmanjšanem pridelku poljščin in oteženem gašenju požara, pač pa tudi na zdravju ljudi. Konec decembra 1942 so poročali o treh primerih tifusa. Nekateri občani so namreč pili vodo iz potoka Pšata, ne da bi jo prekuhali, čeprav jih je občinska uprava z obvestilom, nalepljenim na vse občinske oglasne table, obvestila, da je uporaba vode iz Pšate za pitje in gospodinjsko/gospodarsko rabo strogo prepovedana. Ker so se takšni primeri v občini dogajali že tudi pretekla leta, se je občinski komisar še bolj energično zavzel za izgradnjo krajevnega vodovoda. Že leta 1941, takoj po njegovi nastavitvi na ta položaj, je dal narediti posnetek terena z navedbo izvira in izravnave, pri čemer je konec decembra 1942 deželnemu svetniku v Kamniku ponovno poslal to kopijo in ga pozval, naj posreduje pri državnem uradu za vode, da bi izdelali projekt za vodovod. ¹⁰⁰ Okoli novega leta 1943 sta se v Mengšu pojavila še dva primera tifusa, kar je občinski komisar povezal z dejstvom, da naj bi nekateri občani za pitje uporabljali vodo iz potoka Pšata. ¹⁰¹ Vendar so kmalu našli začasno rešitev za preskrbo s čisto vodo. Občina je namreč dobila iz Kamnika vozilo za prevoz vode (cisterno), ki jo je voznik dostavljal do prebivalcev. ¹⁰²

V sosednji občini Homec so bili že v začetku januarja 1943 na osnovi razglosa deželnega svetnika vsi zasebni vodnjaki v občini razglašeni za javne in povsod so bile nabite table z napisom »Pitna voda«. V krajih, kjer so se vodnjaki že posušili, pa so jih poglobili, tako da so bili prebivalci oskrbljeni s pitno vodo. Kljub temu so se pojavili tudi problemi s tifusom, saj so v občini zaznali osem primerov te bolezni. ¹⁰³

Sredi leta 1943 je v kamniškem okrožju po večmesečnih težavah s sušo nastopilo dolgotrajno deževje, doletelo pa jih je tudi poletno neurje s točo. V Vodicach so tako sredi junija 1943 poročali, da »bo zaradi vztrajnega dežja košnja sena zamujala. Količina sena pa bo zaradi hude suše v mesecu aprilu in maju slaba«. ¹⁰⁴ Kasneje se je suša ponovno pojavila, saj so avgusta ugotavljali, »da bodo imeli jesenski pridelki slabši donos. Sadja bo komaj kaj, saj vse odpada z drevja«. ¹⁰⁵ V občini Dob pri Domžalah julija 1943 »zaradi vremena žetev oljne repice ni tako dobro izpadla kot se je sprva mislilo«. Čutili pa so tudi posledice junijske poplave, saj je bila pri njihovem sicer dobro obiskanem in komaj leto dni starem letnem kopališču potrebna temeljita prenova jezua. ¹⁰⁶ Tudi v občini Blagovica »zaradi stalno slabega vremena delo na polju ni potekalo tako kot bi moralo«. Žetev žita je bila zaradi trajajočega deževnega vremena zelo slaba, pa tudi pri drugih kulturah so ugotavljali, »da ni kaj posebnega za pričakovati«. ¹⁰⁷ Na področju občine Kresnice so v začetku julija »kmetje s strahom zrli v prihodnost«. ¹⁰⁸ Škoda na poljih, ki jo

99 Ibid.

100 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Mengeš, 28. 12. 1942.

101 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Mengeš, 2. 1. 1943.

102 Ibid.

103 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Homec, 12. 1. 1943.

104 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Vodice, 18. 6. 1943.

105 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Vodice, 20. 8. 1943.

106 SI AS 1603 š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Dob, 9. 7. 1943.

107 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Blagovica, 10. 9. 1942.

108 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kresnice, 2. 7. 1943.

je povzročilo neurje s točo konec junija, je bilo veliko: »Nekaterim kmetom je toča uničila ves pridelek. Prizadeta niso le žitna polja, ampak tudi druge kulture. Pozne sorte češenj, ki so bile že tako borne, je dež še razklal/razpokal, tako da niso primerne za ponudbo na trgu.«¹⁰⁹ Vsemu temu se je na kmetijah pridružil še pojav svinjske rdečice (*erizipeloída*) pri prašičih, tj. vnetje kože in podkožja zaradi pogostih padavin. Tudi donos oziroma količina sena je bila slaba,¹¹⁰ prihajalo je do težav pri sušenju, zaradi dežja so kasneje začeli žetev pšenice.¹¹¹ Poročali so tudi, da je »po zadnjih nalivih dežja [...] Sava doseгла najvišji vodostaj v zadnjih dveh letih, zato je promet na prevozu zelo otežen.«¹¹² Padala je celo toča, ki je v mnogih krajih občine povzročila veliko škodo. Zaradi narasle reke so bila motena tudi javna dela pri regulaciji reke Save.¹¹³ Vremenske razmere so se čez približno dva tedna v Kresnicah še poslabšale, saj je nevihta, ki se je razbesnela 21. julija zvečer, povzročila veliko škodo na stavbah in sadnem drevju. Posebej hudo je bilo na desnem (južnem) bregu Save, kjer je prevrnilo kozolec, razbilo opeko na strehah in polomilo oziroma izruvalo odraslo, s sadeži obloženo sadno drevje in ga podrlo po tleh. Škoda je bila zelo velika, zlasti v vasi Kresnice in njeni najbližji okolici.¹¹⁴ Žetev pšenice in rži pa je bila kljub vremenskim težavam končana in začeli so setev ajde in bele repe. Tudi javna dela pri regulaciji Save in apnenici v Kresnicah so se nemoteno nadaljevala.¹¹⁵ Čez teden dni pa so zaradi obilnega dežja in zlasti toče imeli težave v višjih predelih občine: na Kresniškem vrhu, Golišču in Mali Štangi. Škoda na poljskih pridelkih je bila znatna, zaradi zapore cestnega prevoza pri Senožetih in Ribčah pa je imel promet v občini velike časovne zamude, »kar je bilo še zlasti neugodno sedaj poleti ob pomanjkanju delovne sile.«¹¹⁶ Sredi avgusta so poročali, da je mlačva v polnem teku, da je donos povprečen, v krajih, ki jih je prizadela toča, celo zelo nizek. Konec leta pa je bilo »zaradi lepega vremena v zadnjih dnevih mogoče kljub pomanjkanju delovne sile uspešno zaključiti poljska dela.«¹¹⁷ Vendar je bil donos krmila za prašiče tisto leto zelo nizek, »ker je krmna pesa v zadnjem času pozebla od pozebe.«¹¹⁸

Drugi vzroki oviranja kmetijske in gospodarske proizvodnje v okrožju

Dodatno težavo pri zagotavljanju obvezne oddaje kmetijskih pridelkov so hribovitim občinam, kjer je bilo bolj razvito partizansko gibanje, povzročale tudi posledice krutih okupatorjevih maščevalnih ukrepov, zlasti požigi vasi. Tako so v začetku oktobra

109 Ibid.

110 Ibid.

111 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Dob, 9. 7. 1943.

112 Ibid.

113 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kresnice, 9. 7. 1943.

114 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kresnice, 22. 7. 1943.

115 Ibid.

116 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kresnice, 30. 7. 1943.

117 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kresnice, 5. 11. 1943.

118 Ibid.

1942 v občini Lukovica urad kamniškega deželnega svetnika obvestili, da bodo obvezno oddajo krompirja v obsegu 190.000 kg težko dosegli, »ker je bilo 6 vasi v občini Lukovica požganih, določeni ljudje iz Tuhinjske doline pa so iz tukajšnjih njiv pokradli krompir in ga odpeljali s seboj v Tuhinj«. ¹¹⁹ Žito iz požganih vasi, ki so ga tik pred požigom poslopij v vasi Nemci odpeljali iz vasi, je po ukazu DAG ¹²⁰ na Bledu prevzela grajska uprava Brda pri Lukovici in ga 8.000 kg že oddala. Tudi požgana vas Koreno v občini Krašnja je na predlog občinskega komisarja opravila oddajo žita v iznosu 3.700 kg. ¹²¹

Prav pod vtisom požiga vasi Gradišče v občini Šmartno v Tuhinju in pravkar omenjene vasi Koreno je že sredi julija 1942 spisal protest tudi sam kmetijski poverjenik Burgstaller. ¹²² Pri tem ga je motila velika gospodarska škoda, ki je pri tem nastajala, in sicer tako z uničevanjem hiš in gospodarskih poslopij, ki bi bila sicer primerna za naselitev nemških kolonistov, kot tudi poljskih pridelkov in krme za živino; ob tem je živina iz požganih vasi večkrat ostala brez krme in tako padla na pleča preostalih, tudi nemških prebivalcev. Zato je predlagal, da bi bodisi nekoliko počakali s požigom določenih hiš in gospodarskih poslopij, dokler se ne porabi vsa krma in zaloge hrane, bodisi požgali samo takšne objekte, ki bi bili že tako namenjeni rušitvi. Vsekakor pa bi se pred požigom organi pregona morali posvetovati z DAG in z njo uskladiti akcije v zvezi s tem, tako da bi namesto požiga nemški naseljenci nepremičnine takoj vzeli v svojo upravo. Ti so na začetku naselitve običajno živeli v slabih razmerah, zato bi jim ti objekti prišli še kako prav. ¹²³

Gospodarsko škodo so kmetom povzročali tudi partizani, ker so jim odnašali živila, zlasti klavno živino. Tako se je v noči s 6. na 7. maj 1942 zgodil vlom s tatvino pri neki kmetiji v Buču, kjer so partizani s seboj odvedli vola in dva prašiča. ¹²⁴ V začetku oktobra 1942 so kmetu Francu Burkeljca iz Cirkuš v Tuhinju odpeljali vola, ¹²⁵ že sredi septembra pa so vola pobrali v istem kraju pri kmetu Janezu Zavasniku in zahtevali od njega mast in kruh. ¹²⁶ 5. oktobra zvečer je v Repne prišlo približno deset partizanov, ki so mizarju in kmetu Valentinu Stoparju pobrali več oblek in živil. ¹²⁷ Sredi oktobra 1942 so partizani tudi kmetu Vincencu Drolcu iz Šmartnega v Tuhinju odvedli »enega najboljših volov«. ¹²⁸ Podobno so v tistem času v zaselku Podrečje pri Dobu posestniku Jožefu Senici odpeljali 240 kg težkega prašiča, ¹²⁹ v noči s 5. na 6. november 1942 pa so podobno storili še pri kmetu Jožefu Jeretini iz Rafolč. ¹³⁰ Sredi decembra 1942 so

119 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Lukovica in Krašnja, 3. 10. 1942.

120 Deutsche Ansiedlungsgesellschaft (DAG); Družba za naselitev Nemcev, ki je delovala pri šefu civilne uprave in imela sedež na Bledu, je imela nalogo, da gospodarji na zemljiških posestvih od njihove zaplembe pa do izročitve nemškim preseljencem.

121 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Lukovica o stanju v občinah Lukovica in Krašnja, 3. 10. 1942.

122 SI AS 1603, š. 41, Dopis kmetijskemu poverjeniku pri DS v Kamniku »Nemški protest proti požiganju vasi kot posledice maščevanja«, 8. 7. 1942.

123 Ibid.

124 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Šmartno v Tuhinju, 8. 5. 1942.

125 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Zg. Tuhinj, 9. 10. 1942.

126 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Zg. Tuhinj, 17. 9. 1942.

127 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Vodice, (10/12). 10. 1942.

128 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Šmartno v Tuhinju 16. 10. 1942.

129 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Dob, 15. 10. 1943.

130 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Lukovica Deželnemu svetniku okrožja Kamnik, 6. 11. 1942.

partizani »obiskali veliko hiš v občini Zg. Tuhinj in povsod zahtevali živila«. Partizani so 17. decembra 1942 v Buču, v občini Šmartno v Tuhinju, napadli in popolnoma izropali vprežni voz trgovca Antona Burkeljca, ki je bil v celoti naložen z živili, in »ob belem dnevu z voza v gozd znosili moko, prehrembene izdelke in emajlirano posodo«. ¹³¹

Konec leta 1942 in v letu 1943 je postajalo čedalje bolj aktualno tudi pomanjkanje moške delovne sile za težja kmečka in gozdarska opravila. Na to med drugim zelo očitno kaže poročilo občinskega komisarja Kamniška Bistrica z začetka septembra 1942; to stanje je bilo posledica več tragičnih dogodkov v omenjenem letu: pomladanskega prisilnega rekrutiranja mladih moških v partizane, streljanje 45 (moških) talcev iz te občine 9. julija v Črni in izselitev družin talcev sredi avgusta. ¹³² Občinski komisar je namreč poročal, da niti pri občinskih opravilih nima zadosti strokovnih ljudi za to odgovorno delo, kajti »že pred izselitvijo določenih prebivalcev je bilo zaznati pomanjkanje delovne sile pri občinskem uradu in KVB. Delovno mesto knjigovodkinje je še vedno nezasedeno, ker ne moremo dobiti nobene ustrezno usposobljene delovne sile. Za izpustitev iz preselitvenega taborišča sem se obrnil s poizvedbo na gestapo, vendar ta zadeva še do danes ni urejena. Sicer pa je tudi na splošno v občini problem pomanjkanja delavcev. Imetniki/upravljalci premoženja izseljenih družin imajo zelo veliko za postoriti.« ¹³³ Na koncu poročila je navedel podatek, da so v kraju Gozd, ki je štel 266 prebivalcev, imeli tedaj na razpolago samo pet močnih moških za delo. Tudi v drugih zaselkih ni bilo dosti boljše, saj je bilo 31. avgusta kar 25 moških pozvanih v tehnično reševalno službo. ¹³⁴

V letu 1943 in kasneje je bilo pomanjkanje moške delovne sile zaradi mobilizacije gorenjskih fantov različnih letnikov v nemško vojsko še bolj pereče. ¹³⁵ Tako je bilo denimo v občini Kresnice, kjer jih je poleg vremenskih razmer pestilo še pomanjkanje moške delovne sile na polju, ki je bilo »iz dneva v dan večje«. ¹³⁶ Vendar to tedaj še zdaleč ni bil problem le kamniškega okrožja ali Gorenjske, pač pa celotnega Tretjega rajha. ¹³⁷

Preskrba prebivalstva in skrb oblasti za večjo kmetijsko proizvodnjo

Že v uvodu sem opozoril, da je morala nemška okupacijska oblast na zasedenih območjih slovenskega ozemlja poskrbeti za uvoz hrane in artiklov, ki jih je tu primanjkovalo. Tako občine niso le oddajale določenih presežkov pridelkov, ampak so bile deležne tudi določene pomoči, torej je proces oskrbe potekal tudi v obratni smeri. Po pomoč

131 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Zg. Tuhinj, 18. 12. 1942.

132 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kam. Bistrica, 4. 9. 1942.

133 Ibid.

134 Ibid.

135 Monika Kokalj Kočever ugotavlja, da je bilo mobiliziranih najmanj 11.000 Gorenjcev. Poleg mož, rojenih od 1916 do 1926, ki so bili uradno vpoklicani, so bili med njimi iz različnih razlogov tudi starejši in mlajši. Starejših je bilo okoli 900. – Gl. Monika Kokalj Kočever, *Mobiliziranci v nemško vojsko z Gorenjske v letih 1943–1945* (Ljubljana: Založba Inštituta za novejšo zgodovino, 2017), 197.

136 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kresnice, 19. 8. 1943.

137 Šorn, »Preskrba Tretjega rajha«, 83–92.

na višje oblasti so se jeseni 1942 obrnili na primer v občini Kamniška Bistrica, ker so ob začetku šolskega leta opazili, da »so sedaj ko se je začela šola, otroci brez obutve. Če pa otroci vsak dan ne obiskujejo šole, sledijo hude kazni. Prosili bi, če bi se dalo priskrbeti večjo količino otroške obutve. Za oktober smo dobili odobritev zgolj za 20 parov otroške obutve. To je občutno premalo. V naši občini je namreč 400 šoloobveznih otrok in mnogi so s čevlji slabo oskrbljeni.«¹³⁸ Občina Lukovica je novembra 1942 od prehranjevalnega urada dobila 2.000 kg semenskega krompirja, ki ga je razdelila uporabnikom oziroma zainteresiranim kmetom, da so ga spomladi posejali. Prav tako je naknadno dobila še kalijevo sol in thomasovo žlindro (fosfatno gnojilo), v začetku novembra pa še sedem ovac, ki so jih nato prodali zainteresiranim kmetom.¹³⁹ V istem času so v Motniku od ovčerejske zadruge Südmark iz Špitala ob Dravi s 50-odstotnim popustom dobili 41 pasemskih ovac.¹⁴⁰ Za kritje potreb po kurjavi za šole, vrtce in zdravstveni dom je občina Lukovica konec decembra 1942 prejela devet ton premoga, ki je bil razdeljen glede na izražene potrebe po njem. Ob božiču so po vseh občinah razdelili še dodatne božične živilske karte, »ki so pri ljudeh vzbudile veliko veselje«,¹⁴¹ tako da se je ponekod celo govorilo, »da takšnega božiča še nikoli niso imeli«.¹⁴² Prehranjevalni urad je občini Črnuče sredi januarja 1943 dodelil traktor in pomožne stroje, saj so v občini načrtovali ustanovitev strojne skupnosti (zadruge), ki bi ji pripadali vsi kmetje. Financiranje nabave je bilo načrtovano z izdajo delniških certifikatov, višino solastniškega deleža v zadrugi pa so določili glede na obseg obdelovalne površine posameznega kmeta, pri čemer so vanjo vključili tudi orodjarno za vzdrževanje združnih strojev, tako da je bila tudi kmetom z manjšim zemljiškim deležem dana priložnost, da povečajo svoj delež v zadrugi s pomočjo večjega deleža svojega dela v orodjarni.¹⁴³ V občinah Lukovica in Krašnja so bile v začetku leta 1943 uvedene mlečne karte. Za določene prebivalce so bili izdani tudi zahtevki za izdajo znižanih kart za mast, kar je zelo pomagalo revnemu prebivalstvu.¹⁴⁴ V marcu 1943 je prehranski urad seme za setev dal na razpolago več občinam, na primer občini Šmartno v Tuhinju, kmetom so tudi povedali, pod kakšnimi pogoji je seme na voljo.¹⁴⁵

Nemške okupacijske oblasti so si skratka na vsak način prizadevale izogniti se velikemu pomanjkanju prehranskih artiklov, kot se je zgodilo »cesarski« Nemčiji (in tudi Avstro-Ogrski) med prvo svetovno vojno četrto stoletja pred tem.¹⁴⁶ Tako so v poročilu o stanju v občini Domžale sredi oktobra 1942 navedli, da je »povečanje ponudbe mesa in kruha mnoge prepričal[o], da velike Nemčije ne bodo izstradali, zlasti starejši ljudje se še vedno dobro spominjajo zadnje vojne in vlečejo vzporednice med takratnim in današnjim stanjem«.¹⁴⁷

138 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kamniška Bistrica, 23. 10. 1942.

139 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Lukovica, 6. 11. 1942.

140 Ibid.

141 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Lukovica, 24. 12. 1942.

142 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Motnik, 25. 12. 1942.

143 SI AS 1603, š. 37, Poročilo občinskega komisarja Črnuče, 15. 1. 1943.

144 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Lukovica, 9. 1. 1943.

145 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Zg. Tuhinj, 10. 3. 1943.

146 Šorn, »Preskrba Tretjega rajha«, 84.

147 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja občine Domžale, 16. 10. 1942.

Tihotapljenje dobrin

Uradi za prehrano so imeli težave z zagotavljanjem preskrbe s prehrano, a so se popolnemu pomanjkanju večinoma izognili. Pri tem so na podeželju proizvajalci, kljub uradno predpisani obveznosti oddaje, še vedno imeli več hrane, kot so jo potrebovali, česar pa nemško uradništvo seveda ni moglo v celoti nadzorovati.¹⁴⁸ Zaradi presežkov hrane na podeželju sta cvetela tihotapstvo in črni trg.¹⁴⁹

Čeprav so občinski komisariji, zlasti v občinah na jugu kamniškega okrožja, ki so mejile na italijansko Ljubljansko pokrajino, občasno poročali o prijetju več tihotapcev na meji,¹⁵⁰ bi tukaj omenil primer tihotapljenja iz obmejne občine Šmartno pri Litiji konec leta 1942. Tamkajšnji občinski komisar je poročal, da jim je gradbena družba, ki je v letih 1941/42 utrjevala novozačrtano državno mejo med Nemčijo in Italijo, ostala v zelo slabem spominu, »saj je za seboj pustila veliko dolgov[,] in tudi ko je že odšla v bližino Königsberga, posamezni zaposleni še vedno pišejo tukajšnjim prebivalcem in prosijo za živila«. ¹⁵¹ Pri tem je poudaril primer, ko se je eden od zaposlenih pri tej firmi osebno odpravil v nakup žganja, čeprav je moral med Königsbergom ob Baltskem morju v tedanji Vzhodni Prusiji do Šmartnega pri Litiji premagati razdaljo okoli 1.400 km. Ob tem je komisar zapisal, »kako je prav nerazumljivo, da je ta mož premogel toliko poguma, da se je odpravil na tako dolgo pot nakupit 30 litrov žganja«. ¹⁵² Da pa ne bi kdo opazil, da gre za žganje, je tega s pomočjo zaupnika skril za saharin, ki bi ga ta po prejemu žganja izročil dobavitelju. Ker je občinski komisar »na zaupen način izvedel za to dejstvo«, je na njegovo zahtevo tukajšnja žandarmerija pri tem zaupniku zaplenila tri četrte kilograma saharina, katerega cena na črno bi onstran meje (v LP) znašala okoli tisoč rajhmark.¹⁵³

Zaključek

Iz predstavljenih primerov je mogoče potegniti zaključek, da je bilo območje kamniškega okrožja v letih 1941 do 1943 oskrbno nezadostno, nemški okupator pa si je v prvih dveh letih okupacije prizadeval po eni strani zagotoviti zadostno, pravočasno (zlasti zaradi težav v prometni povezanosti okrožja z drugimi predeli rajha) in uravnoteženo oskrbo in preskrbo prebivalstva z najnujnejšimi dobrinami, po drugi strani pa doseči pogoje za prehransko samozadostnost okrožja in za izvoz morebitnih viškov pridelave. Huda suša v letu 1942, ki je vztrajala tudi še v začetnih mesecih leta 1943, je

148 Ferenc, »Problem raziskovanja gospodarstva pod okupacijo«, 371–78. Ferenc, »Landwirtschaft und Ernährung in Slowenien«, 379–402.

149 Ibid.

150 Občinski komisar občine Šmartno pri Litiji je sredi novembra 1942 poročal, da so preprečili tihotapljenje ob meji in da so bili nekateri tihotapci aretirani. – SI AS 1603, š. 37, Poročilo občinskega komisarja Šmartno pri Litiji Deželnemu svetniku okrožja Kamnik, 21(?). 11. 1942.

151 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Šmartno pri Litiji, 6. 12. 1942.

152 Ibid.

153 Ibid.

mnogim krajem v okrožju povzročila preglavice, ne samo zaradi zmanjšane proizvodnje žita, krompirja in ajde, ampak tudi pomanjkanja pitne vode za prebivalstvo in ponekod celo za gašenje požarov. To je mestoma povzročilo intenzivno razmišljanje o gradnji krajevnih vodovodov (denimo v Mengšu). Težave v živinoreji pa je poleg suše sredi leta 1942 povzročala tudi trimesečna prepoved uporabe gorskih pašnikov, zaradi česar je kmetom ob siceršnjem zmanjšanju količine pridelanega sena zaradi hude suše grozilo, da bodo morali pozimi zavoljo pomanjkanja ozimnega sena precej razredčiti število glav goveje živine. Dolgotrajna suša je v najrodovitnejših krajih povzročala tudi težave pri mletju žita v mlinih na vodo, ki so takrat predstavljali edini vir mletja. Proti koncu leta 1942 in v letu 1943 je čedalje večjo težavo tako v kmetijstvu kot drugih panogah začelo predstavljati pomanjkanje moške delovne sile. Ob meji z ljubljansko pokrajino se je pojavljalo tudi tihotapstvo. Vsekakor pa so se nemške okupacijske oblasti izognile velikemu pomanjkanju prehranskih artiklov, kot se je zgodilo med prvo svetovno vojno četrto stoletja pred tem.

Viri in literatura

Arhivski viri

- SI AS – Arhiv Republike Slovenije:
 - SI AS 1603, Deželni svetnik Kamnik.
 - SI AS 1613, Koroška ljudska zveza, Tedenska poročila političnega komisarja v Kamniku.

Časopisni viri

- *Karawanken Bote*, slovenska izdaja, 1942.

Literatura

- Antoličič, Gregor in Petra Svoljšak. *Leta strahote : Slovenci in prva svetovna vojna*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2018.
- Balkovec, Bojan. »O okupacijskih mejah na Dolenjskem.« V: *En krompir, tri države: Okupacijske meje na Dolenjskem 1941–1945*. Ur. Bojan Balkovec, 5–38. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2021.
- Ferenc, Tone. *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor: Založba Obzorja, 1968.
- Ferenc, Tone. »Gospodarstvo pod okupacijo.« V: *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*. Ur. Jasna Fischer et al., 592–601. Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Ferenc, Tone. »Izkoriščanje človeških sil in gmotnih sredstev.« V: *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*. Ur. Jasna Fischer et al., 590, 591. Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.

- Ferenc, Tone. »Problem raziskovanja gospodarstva pod okupacijo na slovenskem med drugo svetovno vojno.« V: *Izbrana dela, Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 3. Nasilje in izkoriščanje gmotnih sil za potrebe okupatorskih držav*. Ur. Mitja Ferenc, 371–78. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2009.
- Ferenc, Tone. »Landwirtschaft und Ernährung in Slowenien (1941–1945).« V: *Izbrana dela, Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 3. Nasilje in izkoriščanje gmotnih sil za potrebe okupatorskih držav*. Ur. Mitja Ferenc, 379–402. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2009.
- Ferenc, Tone. »Polom raznarodovalnih načrtov nemškega okupatorja v okrožju Kamnik.« V: *Izbrana dela, Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 2. Raznarodovanje*. Ur. Mitja Ferenc, 331–42. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2010.
- Hančič, Damjan. »Komunistična partija in njeno delovanje na Kamniškem med drugo svetovno vojno in v prvih letih po njej.« *Dileme* 2, št. 1 (2018): 67–93.
- Hančič, Damjan. »Gradbeni projekti nemškega okupatorja v Kamniku.« *Kronika* 71, št. 1 (2023): 195–216.
- Himmelreich, Bojan. *Namesto zemlje črni kruh, Organizacija preskrbe z živili v Celju v času obeh svetovnih vojn*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2001.
- *Krajevni leksikon Dravske banovine: krajevni repertorij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujskoprometnimi podatki vseh krajev dravske banovine*. Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona dravske banovine, 1937.
- Kokalj Kočvar, Monika. *Mobiliziranci v nemško vojsko z Gorenjske v letih 1943–1945*. Ljubljana: Založba Inštituta za novejšo zgodovino, 2017.
- Lazarevič, Žarko. »Kmetijsko in kmečko združništvo.« V: *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*. Ur. Jasna Fischer et al., 441–46. Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Lazarevič, Žarko in Jože Prinčič. *Zgodovina slovenskega bančništva*. Ljubljana: Združenje bank Slovenije, 2000.
- Lazarevič, Žarko. »Kmetovanje v vojni vihri na podlagi dnevnih zapisov.« V: *Mikro in makro: pristopi in prispevki k humanističnim vedam ob dvajsetletnici UP Fakultete za humanistične študije; 1. knjiga*. Ljubljana: Fakulteta za humanistične študije, 2020. Pridobljeno 22. 5. 2023. https://www.researchgate.net/publication/347118512_Kmetovanje_v_vojni_vihri_na_podlagi_dnevnih_zapisov.
- Mikuž, Metod. *Slovensko partizansko gospodarstvo v luči partizanskih dokumentov*. Ljubljana: Zavod Borec, 1969.
- Skitek, Vinko. *Delovanje nemškega okupatorja v Mežiški dolini med letoma 1941 in 1945. Doktorska disertacija*. Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2016.
- Šorn, Mojca. »Preskrba Tretjega rajha.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 42, št. 1 (2002): 83–92.
- Šorn, Mojca. *Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007.
- Vodopivec, Peter in Katja Kleindienst. *Velika Vojna in Slovenci*. Ljubljana: Slovenska Matica, 2005.
- Žnidarič, Marjan. »Vpliv okupacije na življenje Slovencev leta 1941.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 41, št. 2 (2001): 191–200.

Damjan Hančič

POPULATION SUPPLY AND AGRICULTURAL PRODUCTION DIFFICULTIES IN THE KAMNIK DISTRICT DURING THE INITIAL PERIOD OF THE OCCUPATION

SUMMARY

The German occupiers did not exploit the occupied Upper Carniola – which included the Kamnik district and belonged to the narrower German “living space” according to the Nazi ideologues – in the same sense as some other occupied provinces. Instead, they even constructed new industrial and energy plants, roads, and railways during the first two years of the occupation and introduced a few improvements in agriculture and livestock farming (artificial fertilisers, soil tillage machinery), which soon resulted in increased production and processing. Moreover, the Germans had to import essential goods and foodstuffs, which were in short supply in the area. The reviewed documents suggest that the District Food Office strived to ensure a stable food supply and balance the goods available in the district. In the district of Kamnik – which had even before the occupation not been self-sufficient in terms of food and raw materials and which was very isolated from the rest of the Reich due to the interruption of rail transport through Ljubljana, occupied by Italy – several additional factors caused further difficulties with agricultural production and thus population supply in 1942 and 1943. The severe drought of 1942, which lasted well into the early months of 1943, caused hardship in many places in the district – not only because of reduced wheat, potato, and buckwheat production but also due to drinking water shortage. In some parts, this resulted in intense deliberations on the potential construction of a local water distribution system (e.g. in Mengeš). On the other hand, in addition to the drought, livestock farming problems were also caused by the three-month ban on the use of mountain pastures imposed by the occupation authorities due to the increased Partisan activity in the area. Because of this – and due to the poor hay production caused by the severe drought – farmers would soon have no choice but to thin out their livestock considerably during the winter due to the shortage of winter hay. In the most fertile areas, the prolonged drought also made it difficult to mill grain in the water-powered mills, which were the only option at the time and caused firefighting problems. However, in 1943, prolonged rains delayed grass cutting and encouraged the appearance of certain moisture-related diseases in plants and animals, while summer storms also resulted in some material damage, especially in the southern part of the district, along the border with the Ljubljana Province. Meanwhile, another growing problem in both agriculture and other industries was the shortage of male labour. The latter was scarce due to the forced mobilisation of young men into either the Partisan or the German Army, as well as because of the shooting of hostages (mainly men) and the forced deportation of the relatives or associates of the resistance movement

members to various concentration camps. In the south of the district, along the border with the Ljubljana Province, the smuggling of goods also flourished. The contribution at hand is limited to the first period of the occupation, i.e. from the spring of 1941 to the autumn of 1943, as most of the preserved materials regarding this area are related to this time.